

UNIVERSITATEA DIN CRAIOVA
ȘCOALA DOCTORALĂ DE ȘTIINȚE SOCIO-UMANE
FACULTATEA DE DREPT ȘI ȘTIINȚE SOCIALE

DREPTUL LA EDUCAȚIE

– Teză de doctorat –

CONDUCERE ȘTIINȚIFICĂ:

Prof. univ. dr. DAN CLAUDIU DĂNIȘOR

DOCTORAND:

EFRIM DRAGOȘ ALEXANDRU

CRAIOVA

2014

– REZUMAT –

MOTTO: „Educația este cel mai puternic motor pentru dezvoltarea personală. Prin intermediul educației este posibil ca fiica unui țăran să poată deveni un doctor, ca fiul unui miner să poată deveni directorul minei, ca un copil de lucrători agricoli să poată deveni președinte al unei mari națiuni. Este ceea ce facem din ceea ce avem, nu din ceea ce ne este oferit, ce separă o persoană de alta.” NELSON MANDELA

1. INTRODUCERE. Cercetarea pe care această lucrare a ocazionat-o este determinată de constatarea unei situații aparent paradoxale. Sistemul român de drept a parcurs în perioada ulterioară modificării regimului politic și constituțional produsă la finalul anului 1989 un dublu proces: pe de o parte, revenirea la tradițiile democratice ale poporului român, prin reintroducerea unor principii și soluții juridice eliminate în perioada comunistă; pe de altă parte, reluarea contactului cu dreptul contemporan al statelor occidentale și, drept consecință, importarea modelelor dezvoltate în aceste sisteme în perioada de după al doilea război mondial, precum și ratificarea și impunerea într-un termen scurt a normelor de drept internațional în materia drepturilor omului. Acest dublu proces a creat o serie de discrepanțe, cauzate fie de neglijarea reluării unora dintre soluțiile funcționale și, uneori, avangardiste, ale dreptului românesc interbelic¹, fie de preluarea unor norme de drept internațional, însă fără o adaptare precisă la circumstanțele obiective în care se afla societatea românească.

Drepturile omului constituie nu doar o problemă de drept intern, ci și de drept internațional. Analiza acestei materii presupune nu doar cercetarea naturii juridice a acestor drepturi, ci și a întinderii și a limitelor acestora.²

---

¹ Facem aici referire, în special, la *principiul libertății învățământului*, afirmat în constituțiile României anterioare anului 1948.

² Ștefan Deaconu, *Drepturile și libertățile fundamentale în sistemul constituțional românesc*, Revista Română de Drept Privat, nr. 4/2011, p. 34.

Prezenta lucrare reprezintă un demers complex, și care pornește de la fundamentarea teoretică a protecției dreptului la educație, ținând în permanență cont de stadiul izvoarelor normative interne și internaționale. Sunt identificate în conținutul dreptului la educație mai multe prerogative, dintre care o parte se fundamentează pe o filosofie liberală, iar altele exprimă latura socială a acestui drept. Principala întrebare la care lucrarea va identifica răspunsuri este: *Care sunt componentele dreptului fundamental la educație, în lumina analizei coroborate a dispozițiilor constituționale împreună cu normele dreptului internațional al drepturilor omului?*

Cercetarea a presupus în principal analiza surselor doctrinale și legislative, care au fost susținute de jurisprudență, de statistici, de sondaje de opinie și de articole de presă. Toate aceste surse au demonstrat cu prisosință necesitatea aprofundării izvoarelor juridice pe care se fundamentează dreptul la educație, un drept complex, cu fundamente filosofice variate, care converg însă în același scop, și anume extinderea protecției acestui drept atât de necesar pentru progresul societății umane în ansamblu, dar mai ales a dezvoltării fiecărui membru al familiei omului în plenitudinea capacităților sale.

De altfel, ca rezultat al cercetării analitice, lucrarea propune câteva soluții noi în materia protecției constituționale a dreptului la educație în România, printr-o eventuală modificare a articolului 32 al Constituției României, în cadrul procesului de revizuire a Constituției aflat în desfășurare.

2. TERMINOLOGIE. În ceea ce privește terminologia utilizată, trebuie avut în vedere că obiectul cercetării îl reprezintă ceea ce constituentul român a ales să denumească odată cu adoptarea Constituției din anul 1991 „*dreptul la învățătură*”. O perspectivă istorică ne permite să observăm că primele reglementări în domeniul educației în Principatele Române au utilizat noțiunea de „*instrucțiune*” și „*învățământ*” atunci când au normat principiile aplicabile în vederea construcției unui sistem de educație. În acest context, adoptarea termenului „*educație*” nu s-a făcut decât foarte recent, inclusiv după adoptarea ultimei Constituții, legiuitorul optând pentru folosirea sintagmei „*drept la instruire*”, cum este cazul traducerii oficiale a Convenției

Europene a Drepturilor Omului împreună cu primul Protocol adițional ce conferă în articolul 2 protecție acestui drept.

Astfel, legea-cadru pentru sistemul național de educație adoptată în anul 1995³ folosește termenul „*învățământ*”, într-o perioadă în care Constituția recunoștea încă din anul 1991 un „*drept la învățatură*”, iar Convenția Europeană în vigoare și pentru România începând cu 20 iunie 1994 face referire la un „*drept la instruire*”. Ca atare, observăm inconsecvența legiuitorului român, care odată cu adoptarea Legii nr. 1/2011 a educației naționale consfințește o evoluție pe care o considerăm justă către o terminologie modernă.

Am ales folosirea sintagmei „*educație*”, chiar dacă doctrina română a considerat a fi doar o diferență de nuanțe a unor termeni echivalenți⁴, nu doar în considerarea traducerii exacte a termenilor folosiți în izvoarele juridice internaționale⁵, cât mai ales pentru valorificarea sensul vădit extins pe care îl are termenul „*educație*” comparativ cu termenii „*învățatură*” sau „*instrucție*”, aspecte care vor fi clarificate în prima parte a lucrării.⁶

De altfel, proiectul de lege privind revizuirea Constituției României, adoptat în luna iunie a anului 2013, a preluat amendamentele în sensul modificării titlului marginal al art. 32 și conținutului acestuia, optând pentru sintagma „*drept la educație*”, așa cum am propus în prealabil în perioada consultării publice privind acest proiect. Se poate afirma, fără nicio rezervă, că am anticipat această evoluție, de altfel normală, a legislației naționale, încă din momentul alegerii temei acestei lucrări.

---

³ Legea nr. 84/1995 – legea învățământului, publicată în M.Of. nr. 167/31 iulie 1995.

⁴ Corneliu Bîrsan, *Convenția Europeană a Drepturilor Omului. Comentariu pe articole*, Ediția a II-a, Editura C.H. Beck, București 2010, p. 1755-1756.

⁵ Astfel, varianta oficială în limba engleză a CEDO folosește sintagma „*right to education*”, în timp ce varianta în limba franceză, care a constituit sursa traducerii în limba română, folosește sintagma „*droit à l'instruction*”. În ceea ce privește însă sistemul O.N.U., traducerile oficiale în limba română atât a Declarației Universale a Drepturilor Omului, cât și a Pactului internațional cu privire la drepturile economice, sociale și culturale folosesc sintagma „*drept la educație*”.

⁶ O opinie în același sens, argumentând în favoarea sensului complex și complet al termenului educație, care are drept component „*învățătura*” a fost exprimată în doctrină și de către Verginia Vedinaș, *Câteva considerații cu privire la Proiectul Legii de revizuire a Constituției României*, Revista de Drept Public, nr. 3/2013, Universul Juridic, București, 2013, p. 22.

3. STRUCTURĂ. Lucrarea este structurată în două părți. Într-o primă parte, se urmărește prezentarea conceptului educației, dezvoltarea istorică a acestei importante activități pentru progresul societății umane și, nu în ultimul rând, juridicizarea sa, de la primele încercări de normativizare a procesului educațional către afirmarea dreptului fundamental la educație. În partea a doua a lucrării de cercetare, am urmărit analiza diferitelor aspecte și prerogative care intră în conținutul dreptului la educație.

4. EVOLUȚIA ISTORICĂ A AFIRMĂRII DREPTULUI LA EDUCAȚIE.

Pentru a răspunde demersului propus, am parcurs mai întâi traseul urmat de afirmarea educației ca drept al omului, observând astfel că primele reglementări de natură legislativ – constituțională dedicate acestora coincid cu formarea statelor – națiuni, în Europa. Preocuparea statului pentru domeniul educației s-a intensificat în procesul de formare a cetățenilor în spiritul dezvoltării societății. Secolul XIX a găsit Europa într-o discrepanță uriașă între nivelul educației claselor dominante ale societății și nivelul mării majorității a oamenilor, agricultori ori simpli muncitori, în cele mai multe cazuri lipsiți total de orice formă de educație organizată, în afara familiei, și cu nicio posibilitate reală de acces la alfabetizare. Din cercetarea întreprinsă, identificăm două cauze principale care au determinat nevoia de expansiune rapidă a formelor de educație și asumarea de către state a unui rol activ în generalizarea accesului la aceste forme: pe de o parte, revoluțiile declanșate începând cu Franța anului 1789, care au afirmat prima generație de drepturi civile și politice, a căror realizare era lipsită de șanse fără o minimă educare a cetățenilor în spiritul drepturilor astfel recunoscute; pe de altă parte, revoluția industrială și dezvoltarea producției tehnologizate, care necesitau muncitori cu o pregătire tehnică pentru executarea noilor sarcini de muncă.

În România, sau mai precis în Principatele Române, educația a devenit o preocupare majoră a tânărului stat chiar înainte de obținerea independenței. Astfel, Legea nr. 1150 din 25 noiembrie 1864 „*asupra instrucțiunii a Principatelor-Unite-Române*” a creat cadrul legislativ necesar formării unui sistem de școli publice la nivel generalizat, introducând totodată principiul obligativității educației primare. Interesul statului pentru domeniul educației a fost ulterior confirmat odată cu adoptarea

Constituției Principatelor Unite Române din 30 iunie 1866, care a introdus principiul libertății învățământului, precum și principiul gratuității. Raportat la dreptul constituțional la nivel european al secolului XIX, putem remarca fără rezerve caracterul modern al acestor dispoziții constituționale, care, preluate fiind de Constituțiile din 1923 și 1938, fac parte din ceea ce Constituția din 1991 numește „tradițiile democratice ale poporului român”.⁷ Chiar dacă principiul libertății educației nu a fost reluat în Constituția actuală, credem noi că este unul ce rezultă fără echivoc din interpretarea coroborată a art. 1alin. (3) și a normelor constituțiilor democratice anterioare anului 1948.

Așadar, începând cu a doua jumătate a secolului XIX, educația a încetat a mai fi o „chestiune pur privată”, așa cum era considerată în spiritul teoriilor liberale clasice, precum afirma John Stuart Mill în lucrarea sa „*Despre libertate*”⁸. Cu toate acestea, doctrina internațională recunoaște drept esențială pentru afirmarea educației – ca drept al omului, abia Constituția Uniunii Sovietice de la 1936. Influența acesteia asupra constituțiilor tuturor statelor din „blocul sovietic” a făcut ca momentul adoptării Declarației Universale a Drepturilor Omului în cadrul Națiunilor Unite, la puțin timp după finalul celui de al doilea război mondial și, totodată, în zorii războiului rece, care avea să planeze asupra politicii internaționale pentru următoarea jumătate de veac, să devină un reper esențial pentru afirmarea drepturilor economice, sociale și culturale, printre acestea și dreptul la educație.

În acest context, dreptul la educație și-a găsit o primă recunoaștere în art. 26 al Declarației Universale, fiind ulterior elaborat în art. 13 și 14 ale Pactului internațional cu privire la drepturile economice, sociale și culturale. Modul în care a fost acesta definit de cele două instrumente juridice a reprezentat un compromis acceptat de comun acord între statele occidentale, adeptele unei filosofii preponderent liberale, și statele comuniste, a căror filosofie socialistă acordă o mare atenție drepturilor economice și sociale. În mare măsură, până la căderea regimurilor

---

⁷ Dan Claudiu Dănișor, *Despre posibilele consecințe ale constituționalizării tradițiilor democratice ale poporului român și idealurilor Revoluției din 1989*, Revista de Drept Public, nr. 1/2007, C.H Beck, București 2007, p. 11-26.

⁸ John Stuart Mill, *On liberty*, prima data publicată în 1859.

politice socialiste în Europa centrală și de est, drepturile din această categorie au rămas neglijate în comparație cu cele civile și politice, fiind îndelung contestată valoarea acestora de drepturi fundamentale, fiind considerate mai degrabă obiective care pot fi realizate doar progresiv, nicidecum garanții. Această viziune este susținută puternic de state dintre cele mai dezvoltate, precum Statele Unite ale Americii, care refuză să transpună dreptul la educație în obligații corelative exprese pentru puterea publică, adoptând teoria că „deși accesul la hrană, servicii de sănătate și educație de calitate reprezintă obiective de dezvoltare pe lista oricărui guvern, a le recunoaște statutul de drepturi ar transforma cetățenii statelor în curs de dezvoltare în obiecte ale dezvoltării, mai degrabă decât a-i considera subiecți cu control asupra propriului destin”⁹.

Dacă în concepția liberală educația era situată în sfera libertății indivizilor, sistemele juridice încercând să păstreze în afara controlului decisiv al statului domeniul educației, lăsând în sarcina părinților responsabilitatea educării propriilor copii, concepția socialistă făcea din educație nu doar o responsabilitate a statului, ci chiar un mijloc de realizare a scopurilor pe care societatea și le stabilește și exprimă prin voința statului.

5. NATURA JURIDICĂ FUNDAMENTALĂ A DREPTULUI LA EDUCAȚIE. Cercetând natura juridică a dreptului la educație, am observat că în conținutul complex al acestui drept se întrepătrund atât aspecte specifice laturii liberale, cât și aspecte specifice dimensiunii sale sociale. Instrumentele juridice internaționale încearcă să împace cele două dimensiuni, însă implementarea dreptului la nivel național a rămas totdeauna fidelă specificului fiecărui stat în parte. Astfel, statele socialiste, deși au fost considerate un model pentru respectarea drepturilor economice și sociale în timpul războiului rece, au neglijat și chiar „evacuat” libertatea educației din practica lor internă. În același timp, statele occidentale ale căror sisteme

---

⁹ Comments submitted by the United States of America, Report of the Open-Ended Working Group on the Right to Development, U.N. ESCOR, Commission on Human Rights, 57th Session, UN Doc. Nr. E/CN.4/2001/26, citat în Katarina Tomasevski, *Unasked Questions about Economic, Social, and Cultural Rights from the Experience of the Special Rapporteur on the Right to Education (1998-2004): A Response to Kenneth Roth, Leonard S. Rubenstein, and Mary Robinson*, Human Rights Quarterly, May 2005, 27, 2, p. 713.

urmăreau filosofia liberalistă cu precădere, au conferit dreptului la educație prerogativele specifice acestei filosofii, dând o mai mare importanță respectării obligațiilor negative, de abstențiune, în realizarea dreptului. În aceste sisteme, obligațiile pozitive, care implicau un intervenționism activ în sistemul de educație, au fost considerate obligații de mijloace, de diligență, către realizarea progresivă a accesului generalizat și gratuit la educație.

Caracterizat de această dihotomie, dreptul la educație nu a fost neglijat la nivel declarativ, regăsindu-și locul într-o sumă de tratate internaționale, declarații și pacte, cele mai multe însă lipsite de o forță obligatorie. În acest context, atingerea scopului propus al cercetării nu a fost lipsită de dificultate, a extrage esența dreptului la educație din totalul izvoarelor de drepturi ale omului constituind un demers multidisciplinar, în care dreptul constituțional a trebuit să fie împletit cu accente puternice de drept internațional. Dintr-o astfel de perspectivă, s-ar putea chiar afirma că lucrarea propusă reprezintă mai degrabă un studiu de drept internațional, mai specific, de drept al Națiunilor Unite, și asta deoarece în cadrul acestei organizații s-a găsit cel mai adesea o preocupare pentru dreptul la educație. Neajunsurile constituite de lipsa unui sistem coerent și eficient de aducere la îndeplinire a drepturilor afirmate în cadrul sistemului ONU am încercat să le depășim prin aplicarea principiilor înscrise în art. 11 și 20 ale Constituției României, astfel încât, chiar dacă fără un sistem coercitiv de realizare a respectării obligațiilor asumate, am considerat cu înțâietate standardele superioare impuse în materia protecției drepturilor omului de izvoarele juridice internaționale pe care statul și le-a asumat prin semnare și ratificare.

În conturarea conținutului dreptului la educație, s-a avut pe parcursul întregii cercetări o atenție sporită pentru instrumentele cu valență universală, în principal Declarația universală a drepturilor omului, Pactul internațional cu privire la drepturile economice, sociale și culturale, Convenția cu privire la drepturile copilului, precum și, în particular, pentru acele instrumente dedicate unui obiect specific sau restrâns (precum lupta împotriva discriminării sau protecția persoanelor aparținând minorităților). În aceeași măsură, am făcut în mod constant raportare la instrumentele regionale, precum Convenția Europeană pentru apărarea Drepturilor Omului și a

Libertăților fundamentale și Carta drepturilor fundamentale a Uniunii Europene. În lumina acestor izvoare juridice, s-a analizat cadrul normativ național, atât din perspectiva istorică, evolutivă, precum și, mai ales, cu privire la normele constituționale și infraconstituționale actuale. Acest întreg ansamblu al normelor juridice de protecție a drepturilor omului conturează cadrul normativ al dreptului fundamental la educație.

În prima parte a lucrării, am identificat conținutul normativ al dreptului la educație, din analiza căruia se degajă caracterul intergenerațional și interdependența acestuia cu celelalte drepturi ale omului. Astfel, dreptul la educație este greu de inclus în matricea clasică de clasificare a drepturilor omului folosită în acest domeniu. Deși este general acceptată plasarea dreptului la educație în categoria drepturilor economice, sociale și culturale, acesta este de asemenea în strânsă legătură cu drepturi aparținând altor categorii.¹⁰ Această conexiune a fost considerată fie prin prisma faptului că asigurarea dreptul la educație trebuie să constituie o precondiție pentru exercițiul altor drepturi¹¹, fie prin prisma faptului că însuși dreptul la educație, prin diferitele sale componente, poate fi considerat a fi un drept economic, social, civil și politic în același timp¹². Beneficiul dreptului la educație constituie o premisă pentru exercitarea celorlalte drepturi ale omului. Prin aceasta, înțelegem că niciun drept recunoscut unui individ care nu se bucură de apanajul educației nu poate fi în mod propriu realizat, adus la îndeplinire, în lipsa unui grad minim de cunoștințe dobândite prin accesul la o formă elementară de educație, putând chiar afirma că însăși conștientizarea existenței acestor alte drepturi nu poate să existe la un individ privat de dreptul la educație, cu atât mai puțin modalitățile de a-și proteja aceste drepturi. Dreptul la educație, prin indivizibilitatea sa, este considerat a fi un instrument pentru

---

¹⁰ Manfred Nowak, *The right to education*, în *Economic, Social and Cultural Rights. A Textbook. Second Revised Edition*, Editată de Asbjorn Eide, Catarina Krause și Allan Rosas, Martinus Nijhoff Publishers, Dordrecht 2001, p. 245.

¹¹ *Ibidem*; Elsa Stamatopoulou, *Cultural Rights in International Law. Article 27 of the Universal Declaration of Human Rights and Beyond*, Martinus Nijhoff Publishers, Leiden – Boston, 2007, p. 148.

¹² *Idem*, p. 143.

toate drepturile omului.¹³ În acest sens, dreptul la educație este văzut ca un veritabil drept de emancipare, de dezvoltare („*empowerment right*”)¹⁴.

6. DIMENSIUNEA LIBERALĂ A DREPTULUI LA EDUCAȚIE. Dreptul la educație se înscrie în categoria drepturilor civile și politice doar în mod parțial, în ceea ce privește aspectul liberal al educației. Așa cum am văzut în secțiunea dedicată evoluției sale istorice, viziunea liberalistă care domina secolul XIX a impus principiul conform căruia învățământul trebuia să fie în primul rând liber, aspect prevăzut inclusiv în Constituția Principatelor Române din anul 1866. Libertatea părinților sau a tutorilor legali ai copiilor de a alege pentru aceștia o educație conformă cu propriile convingeri, precum și de a alege alte instituții de învățământ decât cele de stat sunt recunoscute. Suntem astfel în prezența unei obligații negative din partea statului, care trebuie să respecte aceste libertăți. Mai mult, libertatea educației semnifică nu doar libertatea destinatarilor educației, ci și o libertate a furnizorilor serviciilor educaționale. Ne referim aici, pe de o parte, la dreptul recunoscut oricărei persoane de a înființa instituții de învățământ, altele decât cele de stat, respectând anumite standarde care vizează aspectul calitativ al educației, precum și, pe de altă parte, libertatea academică, *lato sensu*, a profesorilor și a instituțiilor de învățământ, în mod special cele din categoria învățământului superior.

În virtutea acestor aspecte ale dreptului la educație, putem afirma că suntem în prezența unui drept ce nu poate fi exclus din categoria drepturilor omului din prima generație. Dreptul la educație se manifestă a fi un act liber al indivizilor, al titularilor

---

¹³ Patrice Meyer-Bisch, *The right to education in the context of cultural rights*, studiu prezentat în cadrul celei de-a XIX-a sesiuni a Comitetului O.N.U. pentru Drepturile Economice, Sociale și Culturale, 30 noiembrie 1998, Documentul U.N. cu nr. E/C.12/1998/17, para. 4.

¹⁴ Doctrina este unanimă în considerarea dreptului la educație ca fiind un drept de emancipare: Fons Coomans, *Clarifying the core elements of the right to education*, în: Fons Coomans și Fried van Hoof, *The Right to Complain about Economic, Social and Cultural Rights*, SIM Special No. 18, SIM, Utrecht, 1995, p. 9-26; Mustapha Mehedi, *The Realization of the Right to Education, Including Education in Human Rights. The Content of the Right to Education*, Documentul UN nr. E/CN.4/Sub.2/1999/10, 1999, para. 1-4; Katarina Tomaševski, *Annual report of the Special Rapporteur on the right to education*, Documentul UN nr. E/CN.4/2001/52, 2001, para. 11-14; Klaus Dieter Beiter, *The Protection of the Right to Education by International Law: Including a Systematic Analysis of Article 13 of the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights*; publicată de Martinus Nijhoff Publishers, Leiden Boston 2006, Dissertation: Zugl.: München, Univ., Diss., 2005, p. 28.

săi. În același timp, dreptul la educație este și un act liberator („*freedom-forming act*”)¹⁵, în măsura în care scopul declarat al acestuia este deplină dezvoltare a personalității umane, precum și prin faptul că „prin educație orice persoană trebuie să devină capabilă de a juca un rol util într-o societate liberă”, așa cum statuează Pactul internațional cu privire la drepturile economice, sociale și culturale. Ceea ce înscrie dreptul la educație în categoria drepturilor din primă generație, cel puțin parțial, nu este atât faptul că o parte dintre aspectele acestui drept fundamental implică o obligație negativă din partea statelor, cât faptul că suntem efectiv în prezența unei libertăți, în sensul consacrat de această categorie de drepturi ale omului.

7. DIMENSIUNEA SOCIALĂ A DREPTULUI LA EDUCAȚIE. Pe de altă parte, am văzut deja că dreptul la educație are și o puternică latură socială. În primul rând, dreptul oricărei persoane la educație primară gratuită și obligatorie impune statelor o obligație esențial pozitivă: crearea unui sistem național de învățământ. Acest sistem trebuie să cuprindă instituții publice organizate și finanțate de către stat, fie la nivel centralizat, fie prin intermediul autorităților administrației locale. Legătura dreptului la educație cu drepturile economice a fost identificată prin prisma rolului educației de promotor al mobilității sociale și de factor al integrării individului în economia modernă.

În dimensiunea sa socială, obligațiile corelative dreptului la educație au fost grupate sub cupola a două principii: disponibilitate (*availability*) și accesibilitate (*accessibility*).¹⁶ Disponibilitatea educației se referă la obligația statului de a se asigura că sunt disponibile școli, profesori și materiale didactice. Disponibilitatea este îmbunătățită prin înființarea mai multor școli, pregătirii mai multor profesori și punerii la dispoziție a mai multor materiale și alte resurse didactice. Disponibilitatea generală înseamnă ca școlile, profesorii și resursele didactice să fie disponibile pentru toți.

---

¹⁵ Mustapha Mehedi, *op. cit.*, para. 61.

¹⁶ Fons Coomans, *The right to education as a human right: an analysis of key aspects*, Documentul UN cu nr. E/C.12/1998/16, 1998, para. 4.

Accesibilitatea la educație, pe de altă parte, se referă la obligația statului de a maximiza șansele individuale de a obține admiterea într-o școală sau alta, odată ce aceste școli au fost puse la dispoziție. Aceasta este îmbunătățită prin eliminarea obstacolelor care împiedică admiterea. Accesibilitatea generală înseamnă, așadar, ca toate obstacolele din calea admiterii să fie eliminate, astfel încât educația să fie accesibilă tuturor. Taxele de școlarizare reprezintă de multe ori un obstacol în calea accesibilității, de aceea ea este cel mai bine promovată prin măsuri adoptate în scopul de a face educația gratuită. O altă opțiune este stabilirea unui sistem de burse, măsură care de multe ori dublează principiul gratuității, așa cum face și Constituția noastră în alin. (4) al art. 32. Astfel, se realizează nu doar cerința accesibilității, ci și respectarea principiilor non-discriminării și egalității de șanse, menite să înlăture un alt obstacol în calea accesibilității, și anume discriminarea.

Primul Raportor Special al ONU pentru Dreptul la Educație, Katarina Tomasevski, a propus analiza conținutului dreptului la educație pe baza schemei cvadripartite (*4-A scheme*) de studiu a obligațiilor statelor care rezultă din art. 13 alin. 2 al Pactului internațional cu privire la drepturile economice, sociale și culturale. Conform acestei structurări, pe lângă cerințele subsumate principiilor disponibilității educației și accesibilității acesteia, obligațiile statelor trebuie să confere dreptului la educație și următoarele calități: acceptabilitate și adaptabilitate.¹⁷

Conform conceptualizării propuse de Tomasevski, disponibilitatea întruchipează două obligații diferite ale statului: dreptul la educație ca drept civil și politic cere ca statul să permită crearea instituțiilor de învățământ de către actori non-statali (particulari), în timp ce dreptul la educație ca drept social și economic impune statului să înființeze sau să finanțeze instituții de învățământ, ori să folosească o combinație a acestora și a altor mijloace pentru a se asigura că educația este disponibilă.¹⁸

Accesibilitatea este definită diferit pentru diferitele niveluri de educație. Statul este obligat să asigure accesul la educație pentru toți copiii de vârstă care se

---

¹⁷ Katarina Tomasevski, *Human rights obligations: making education available, accessible, acceptable and adaptable*, Right to Education Primers No. 3, 2001.

¹⁸ *Idem*, p. 13.

încadrează în nivelul învățământului obligatoriu, dar nu pentru învățământul secundar și superior. Mai mult decât atât, învățământul obligatoriu trebuie să fie gratuit, în timp ce învățământul post-obligatoriu poate atrage după sine plata taxei de înscriere și alte taxe, în măsura în care acestea sunt rezonabil de oneroase.¹⁹

În ceea ce privește acceptabilitatea educației, un aspect important al acesteia a fost evidențiat prin adăugarea termenului „*calitate*” înainte de educație, în documentele privind politicile în domeniu, începând cu anii 1990, astfel îndemnând guvernele să se asigure că educația care este disponibilă și accesibilă este și de bună calitate. Standarde minimale de sănătate și siguranță sau cerințe profesionale pentru cadrele didactice trebuie astfel să fie stabilite și puse în aplicare de către state. Domeniul de aplicare al acceptabilității a fost extins considerabil prin dezvoltarea dreptului internațional al drepturilor omului. Cenzura manualelor școlare nu este diferită de orice alte forme de cenzură, cu excepția faptului că este considerată o încălcare a drepturilor omului doar foarte rar. Accentul pe drepturile minorităților și a populațiilor indigene a acordat prioritate limbii de desfășurare a procesului educativ, care de multe ori face educația inacceptabilă în cazul în care limba este străină pentru copiii mici (și, de asemenea, de multe ori pentru profesori). Interdicția de a aplica pedepse corporale a transformat disciplina școlară în multe țări, fiind astfel extinse în continuare criteriile de acceptabilitate. Apariția copiilor înșiși în calitate de actori revendicându-și dreptul lor la educație și drepturile în educație promite să înzestreze noțiunea de acceptabilitate cu viziunea lor asupra modului în care ar trebui să fie interpretate și aplicate drepturile lor.²⁰

Adaptabilitatea a fost cel mai bine conceptualizată ca urmare a multor litigii ce adresează dreptul la educație al copiilor cu dizabilități. Instanțele naționale au considerat că școlile ar trebui să se adapteze la nevoile speciale ale copiilor, aplicând principiul interesului superior al copilului, înscris în Convenția cu privire la Drepturile Copilului²¹. Această reconceptualizare a contrazis implicit practica de a forța copiii să

---

¹⁹ *Ibidem.*

²⁰ *Idem*, p. 13-15.

²¹ Adoptată de Adunarea generală a Organizației Națiunilor Unite la 29 noiembrie 1989. Intrată în vigoare la 2 septembrie 1990. România a ratificat Convenția prin Legea nr. 18/1990, publicată în

se adapteze la orice școală pusă la dispoziția acestora, școlile având până atunci dreptul de a respinge un copil care nu se putea adapta. Mai mult decât atât, o disociere conceptuală între „școală” și „educație” a avut loc în încercarea de a oferi educație copiilor aflați în detenție sau celor care erau angajați în muncă.²²

Datorită contextului istoric și evoluției normative a dreptului la educație, în mod frecvent s-a pus accentul pe studiul și analiza acestui drept din perspectiva sa socială, în detrimentul celei liberale.²³ Această abordare poate avea un impact negativ asupra recunoașterii depline a libertății educației, cu toate implicațiile sale. O dovadă în acest sens este chiar actuala normă constituțională din art. 32 al Constituției României care, așa cum am văzut, omite să facă o referire directă la principiul libertății învățământului, existent în toate constituțiile anterioare anului 1948.

Caracterul multisectorial al dreptului la educație a fost recunoscut în mod formal inclusiv printr-un instrument de interpretare a Pactului internațional cu privire la drepturile economice, sociale și culturale: „Dreptul la educație a fost diferit clasificat ca un drept economic, un drept social și un drept cultural. Acesta face parte din toate aceste categorii. Este, de asemenea, în multe feluri, un drept civil și un drept politic, deoarece este esențial pentru realizarea deplină și efectivă a acestor drepturi. În acest sens, dreptul la educație exprimă indivizibilitatea și interdependența tuturor drepturilor omului.”²⁴

În doctrina drepturilor omului, trei niveluri de obligații pentru state au fost identificate: să respecte („*to respect*”), să protejeze („*to protect*”) și să realizeze („*to fulfil*”).²⁵ Dreptul la educație implică obligații ale statului pe toate cele trei niveluri.

„Monitorul Oficial al României”, partea I, nr. 109 din 28 septembrie 1990 și republicată în „Monitorul Oficial al României”, partea I, nr. 314 din 13 iunie 2001.

²² Katarina Tomasevski, *op. cit.*, p. 15.

²³ Klaus Dieter Beiter, *op. cit.*, p. 40.

²⁴ Documentul UN nr. E/C.12/1999/4, *Chestiuni substanțiale apărute în implementarea Pactului internațional cu privire la drepturile economice, sociale și culturale. Comentariul General nr. 11 Planuri de acțiune pentru educația primară – articolul 14*, publicat la 10 Mai 1999, para. 2.

²⁵ A se vedea Fons Coomans, *op. cit.*, p. 23; Asbjørn Eide, *The Right to Adequate Food as a Human Right*, Documentul UN cu nr. E/CN.4/Sub.2/1987/23, para. 66-71.

8. CARACTERUL UNIVERSAL. Dreptul la educație este un drept universal, recunoscut fiecărei persoane, indiferent de vârstă, limbă, origine socială sau etnică ori alt statut.²⁶ Caracterul universal al dreptului la educație a fost analizat prin verificarea respectării următoarelor condiții: validitatea universală și acceptarea universală a acestui drept, pe de o parte, și universalitatea formală și universalitatea materială a dreptului la educație, pe de altă parte.²⁷ Studiul de față concluzionează că dreptul la educație îndeplinește toate aceste condiții pentru a îi putea fi recunoscut caracterul universal.

9. RELAȚIA DREPTULUI LA EDUCAȚIE CU VALORILE SUPREME.

Tot în conturarea naturii juridice a dreptului la educație se înscrie și relația pe care acest drept o are cu două dintre valorile supreme ale Constituției: demnitatea umană și libera dezvoltare a personalității umane. Cele două valori sunt strâns legate de educație în dublu sens. Într-un prim sens, dreptul la educație trebuie interpretat în raport cu valorile demnității umane și liberei dezvoltări a personalității, astfel încât modalitățile de exercitare ale acestui drept să respecte, să fie în consonanță cu ele. Într-un al doilea sens, dreptul la educație nu este constrâns de aceste valori, ci el trebuie exercitat în scopul de a emancipa subiectul dreptului astfel încât acesta să își dezvolte simțul demnității și personalitatea într-un mod liber.

10. SCOPUL ȘI OBIECTIVELE EDUCAȚIEI. Orice normă juridică își găsește fundamentele în prefigurarea scopului și a obiectivelor urmărite. În ceea ce privește dreptul la educație, scopul și obiectivele sale nu stau doar în amonte reglementării, acestea fiind normate expres, impunându-se ca norme distincte, a căror respectare trebuie avută în vedere în interpretarea tuturor celorlalte aspecte particulare asociate dreptului. Obiectivele educației trebuie urmărite nu doar în procesul de implementare

---

²⁶ Fons Coomans, *The right to education as a human right: an analysis of key aspects*, Documentul UN cu nr. E/C.12/1998/16, 1998, para. 4.

²⁷ Fons Coomans, *De Internationale Bescherming van het Recht op Onderwijs (The International Protection of the Right to Education)*, Ph.D Thesis, Maastricht University, Leiden, 1992, p. 258-268, citat în K.D. Beiter, *op. cit.*, p. 32.

a unui sistem educațional, ele fiind caracteristici necesare a se regăsi în întreaga construcție a unui stat democratic și liberal. Dezvoltarea deplină a personalității umane și a simțului demnității sale, integrarea persoanei și participarea efectivă a acesteia la dezvoltarea societății libere, întărirea respectului pentru drepturile omului și libertățile fundamentale, promovarea înțelegerii, a toleranței și a prieteniei între toate națiunile și toate grupurile rasiale, etnice sau religioase, dezvoltarea și transmiterea identității culturale, dezvoltarea valorilor, a simțului responsabilității morale și sociale – toate acestea reprezintă principii pe care sistemul de protecție a drepturilor omului le impune ca finalitate a sistemului educațional și fără de care existența și realizarea celorlalte drepturi ar rămâne simple idealuri.

În partea a doua a lucrării de cercetare, s-a urmărit analiza diferitelor aspecte și prerogative care intră în conținutul dreptului la educație, desigur, fără a avea pretenția de epuizare a tuturor valențelor dreptului enunțate în prima parte. Un astfel de demers ar necesita un studiu mult mai extins atât ca durată, cât și ca întindere.

11. DREPTUL DE ACCES LA EDUCAȚIE. Dreptul la educație implică necesarmente un drept de acces al persoanelor la toate formele de educație posibile, acestui drept fiindu-i corelativ mai multe obligații pe care statul și le asumă în realizarea funcției sale educative. În primul rând, statul trebuie să fi creat deja un sistem educațional generalizat, pe care în mod continuu să-l dezvolte și să-l susțină. Dreptul de acces al persoanelor la educație impune statului obligația de a furniza cu caracter gratuit acest serviciu, în anumite limite și cu anumite standarde prescrise distinct pentru fiecare nivel de educație. De asemenea, izvoarele juridice ale dreptului la educație fac în mod constant referirea la caracterul obligatoriu al învățământului pentru realizarea dezideratului unui nivel minim de educație pentru toate persoanele. Nu în ultimul rând, atunci când analizăm obligațiile statului în domeniul educației, nu trebuie să ometem faptul că statul este o entitate juridică abstractă, iar o parte dintre aceste obligații ale sale sunt aduse la îndeplinire prin entitățile administrative locale, în

spiritul descentralizării și partajării funcțiilor publice între autoritatea centrală și comunitățile locale.

12. CONCILIEREA DREPTULUI LA EDUCAȚIE CU DREPTUL LA IDENTITATE. O educație furnizată generalizat, la inițiativa și sub coordonarea unei voințe unice la nivel național are tendința de a uniformiza procesul educativ, în detrimentul identității particulare a persoanelor care sunt destinatarii acestei educații. Pentru a evita un astfel de rezultat, contrar scopurilor educației într-un sistem politico-juridic pluralist, în sfera dreptului la educație cad anumite aspecte menite să concilieze dreptul la identitate al persoanelor cu obligațiile pe care statul și le va asuma în acest domeniu. Pe de o parte, statul impune limba de desfășurare a procesului educativ, însă în virtutea dimensiunii liberale a dreptului la educație, persoanele cu o identitate lingvistică distinctă au prerogativa de a solicita statului realizarea dreptului acestora la educație respectându-li-se dreptul la diferență, în anumite limite. Cadrul legal actual garantează persoanelor aparținând minorităților naționale dreptul de a studia și a fi instruite în limba lor maternă la toate nivelurile și formele de învățământ, precum și de a înființa și administra propriile lor instituții de învățământ private, conform legii. Mai mult, Constituția recunoaște și protejează 20 de limbi regionale sau minoritare. Una dintre problemele majore, în rezolvarea căreia pașii făcuți par departe de a-și arăta eficiența pentru politicile educaționale din România cu privire la drepturile minorităților o reprezintă integrarea copiilor romi în sistemul școlar românesc. În ciuda progreselor înregistrate de mai multe programe, cazurile de segregare a copiilor romi în școli continuă să fie frecvente. Problema nu este că aceste programe nu reușesc să dea rezultatele așteptate. Problema pare să fie legată de percepția și tratamentul romilor de către populația majoritară. În cazul în care aceasta nu se va schimba, rezultatele programelor de integrare a romilor, în școli sau în societate, vor fi limitate.²⁸

---

²⁸ Raluca Bigu, *Language Rights in Education in Romania*, în vol. *Draft of the Proceedings of the Workshops on Linguistic Rights in the in Education*, desfășurat în cadrul Second World Conference on the Right to Education, Bruxelles, 2012, p. 170.

Pe de altă parte, dreptul la identitate implică și alte prerogative decât cele derivate din diferența lingvistică, subsumate identității culturale, aspecte tratate în același capitol. Educația trebuie să fie de asemenea manieră încât să garanteze, să păstreze și să transmită identitatea culturală a persoanelor aparținând unei minorități. Corelativ, statul are și obligația de a se abține de la asimilarea forțată a acestor persoane prin impunerea unei culturi naționale unice și lipsite de opțiunea pluralismului, obiectiv care nu este suficient garantat doar prin asigurarea drepturilor lingvistice. Din textul art. 6 din Constituție rezultă și conținutul raportului juridic inerent dreptului la identitate.²⁹ Din sintagma „*statul recunoaște și garantează*” dreptul la identitate, rezultă că legiuitorul nu poate introduce nicio dispoziție legală care să restricționeze dreptul persoanelor aparținând minorităților naționale la păstrarea, la dezvoltarea și la exprimarea identității lor culturale. Orice măsură asimilaționistă este interzisă.³⁰ Mai mult însă, statul are și obligații pozitive care derivă din acest raport juridic. Acesta este obligat să ia măsuri de protecție pentru păstrarea, dezvoltarea și exprimarea identității persoanelor aparținând minorităților. Prin urmare, ele trebuie nu numai să permită identitatea specifică a minoritarilor, ci să fie susceptibile să o dezvolte. Păstrarea, transmiterea și dezvoltarea identității culturale se poate realiza prin educație. Pentru acest motiv, statul are obligația de a asigura cadrul necesar în sistemul de educație pentru realizarea acestor obiective. Art. 32 din Constituție nu conține o dispoziție particulară referitoare la statutul juridic al identității culturale în educație. Considerăm însă că un astfel de statut poate fi identificat prin interpretarea coroborată, sistemică, a dispozițiilor incluse în art. 6 – dreptul la identitate –, dispozițiile privitoare la accesul la cultură, precum și cele care impun egalitatea în drepturi a cetățenilor și principiul non-discriminării.

---

²⁹ În doctrină, s-a remarcat restrângerea care operează frecvent a dreptului la identitate, vorbindu-se de acesta cu precădere în corelație cu drepturile persoanelor aparținând minorităților naționale. Ne raliem opiniilor conform cărora dreptul la identitate se califică a fi un drept de sine stătător, cu valențe universale. A se vedea și Laura-Maria Crăciunean, *Despre drepturile culturale în dreptul internațional: clarificări conceptuale*, Revista Română de Drept Internațional, nr. 12/2011, C.H. Beck, București 2011, p. 49-67.

³⁰ Dan Claudiu Dănișor, *Constituția României comentată. Titlul I. Principii generale*, Editura Universul Juridic, București, 2009, p. 240.

În ceea ce privește dispozițiile legale infraconstituționale, în afară de normele referitoare la limba de studiu și obligativitatea învățării limbii române, Legea nr. 1/2011 conține și dispoziții referitoare la promovarea prin învățământ a istoriei și tradițiilor culturale ale minorităților naționale. Același act normativ impune și obligativitatea „*reflectării istoriei și tradițiilor minorităților naționale din România*” în programele și manualele de istorie. Astfel, noul cadru normativ pare să țină mai bine seama de trendul pe care se află dreptul internațional în ceea ce privește promovarea diversității, a toleranței și a înțelegerii atât între popoare, cât și între toate grupurile etnice ori de altă natură.

13. DREPTUL LA EDUCAȚIE ȘI LIBERTATEA CONFESIONALĂ.

Libertatea confesională reprezintă un alt aspect care trebuie analizat în domeniul educației, dreptul la educație conținând o prerogativă recunoscută nu doar destinatarilor educației, ci și, în mod special, părinților copiilor minori încadrați în sistemul public de învățământ, și anume aceea de a le fi respectată convingerea, prin oferirea unei educații în conformitate cu această opțiune personală. De altfel, jurisprudența Curții Europene a Drepturilor Omului dovedește importanța acestei libertăți, cea mai mare parte a cauzelor înregistrate având ca obiect dreptul la educație vizând pretinse încălcări ale acestei prerogative recunoscute părinților. De asemenea, în cele mai multe dintre aceste cazuri s-a invocat și o încălcare a art. 9 al Convenției, care protejează libertatea de gândire, de conștiință și de religie. În domeniul educației, încălcarea libertății confesionale poate fi de două feluri: negarea dreptului persoanei la educație religioasă sau obligarea acesteia la educarea într-o anumită confesiune, contrar voinței sale. Cele două forme sunt diametral opuse, însă prezintă în egală măsură o încălcare a libertății, fiind folosite la un moment sau altul de către diverse state. Raportorul special al ONU pentru intoleranța religioasă a extras următoarele reguli privind educația religioasă: existența unui drept de a opta pentru educație religioasă în spațiul educațional, existența unei interdicții de constrângere a elevilor să urmeze o anumită educație religioasă, precum și dreptul de a obține o derogare de la obligația de a urma anumite cursuri cu conținut confesional. Sentimentul identității

religioase a copilului iese în evidență, de exemplu, dacă copilul este considerat a fi parte a unei comunități religioase și dacă educația religioasă are ca scop menținerea copilului în acea comunitate. Cu toate acestea, raportorii au văzut acest drept al copilului prin lentila drepturilor părintești, nu a drepturilor copiilor.³¹ De aceea, considerăm noi, educația religioasă pare să fie numai un drept al părinților față de stat, așa cum rezultă din interpretarea gramaticală a textelor izvoarelor juridice internaționale, mai sus citate, nu și un drept în sine al copilului.

În jurisprudență, atât fosta Comisie, cât și actuala Curte Europeană a Drepturilor Omului au fost sesizate în repetate rânduri cu privire la încălcarea art. 2 din Primul protocol adițional la Convenție, în ultima sa teză, care acordă părinților dreptul de a pretinde statului să le respecte convingerile religioase și filozofice în procesul de educare al copiilor acestora, în virtutea faptului că un astfel de drept ar constitui un atribut al autorității părintești.³² În accepțiunea instanței europene, scopul acestei dispoziții urmărește, în special, asigurarea posibilității existenței unui pluralism educativ, condiție esențială pentru funcționarea unei societăți democratice, astfel cum aceasta este concepută de Convenție.³³ Fosta Comisie a decis că statele dispun de o largă marjă de apreciere în reglementarea învățământului public, dar „trebuie să se abțină de la practicarea oricărei forme de îndoctrinare ce ar putea afecta convingerile filozofice și religioase ale părinților”³⁴. Am prezentat și analizat, în mod particular, cauzele Folgerø și alții contra Norvegiei.³⁵, Hasan și Eylem Zengin contra Turciei³⁶, Johanna Appel-Irrgang și alții contra Germaniei³⁷, Lautsi contra Italiei³⁸.

Suntem de acord că educația trebuie să-și îndeplinească și rolul de transmitător, nu doar de informații, ci și de valori. Cu toate acestea, credem că

---

³¹ Sylvie Langlaude, *The Right of the Child to Religious Freedom in International Law*, International Studies in Human Rights, Volume 93, Martinus Nijhoff Publishers, Leiden/Boston, 2007, p. 170.

³² Comisia EDH, 12 decembrie 1977, nr. 7911/1977, X contra Suedia.

³³ Corneliu Bîrsan, *Convenția Europeană a Drepturilor Omului. Comentariu pe articole*, Ediția a II-a, Editura C.H. Beck, București 2010, p. 1766.

³⁴ Comisia EDH, 9 martie 1977, nr. 6853/1974, X contra Suedia, citată în Corneliu Bîrsan, *op. cit.*, p. 1766.

³⁵ Hotărârea Marii Camere din 29.6.2007, în soluționarea cererii nr. 15472/02.

³⁶ Hotărâre pronunțată de Cameră la data de 9.10.2007, în soluționarea cererii nr. 1448/04.

³⁷ Decizia Secției a V-a din 06.10.2009, în soluționarea cererii nr. 45216/07.

³⁸ Cauza Lautsi și alții contra Italiei, cererea nr. 30814/06, soluționată initial de A doua Secție, prin hotărârea de la 3 noiembrie 2009, și de Marea Cameră la 18 martie 2011.

educația, mai degrabă decât a transmite ceva, trebuie să creeze capacități, astfel încât persoanele să devină capabile să își creeze propriile valori, raportat la o cunoaștere pluralistă.

În privința educației religioase, rolul neutru al statului poate fi atins în două modalități: fie statul reduce la un numitor comun toate doctrinele confesionale, urmând a include în educația publică doar acel trunchi comun³⁹, fie se implică mai activ, oferind o informație pluralistă și echidistanță față de toate mișcările religioase recunoscute. În acest aspect, considerăm că neutralitatea și pluralismul capătă sensuri divergente. Analizând dispozițiile legale naționale, putem afirma, fără rezerve, că dreptul național respectă întocmai standardele impuse de dreptul internațional cu privire la libertatea confesională, asigurând un drept de opțiune pentru fiecare persoană înscrisă în învățământul public. Cu toate acestea, în ceea ce privește implementarea practică a acestui drept, în mod frecvent s-a ridicat problema unei lipse reale de opțiune în majoritatea școlilor publice, deoarece educația religioasă pusă la dispoziție nu satisface în mod suficient cerințele aderenților altor confesiuni decât cea creștin-ortodoxă.

În ceea ce privește neutralitatea statului, afirmată în mod expres în dispozițiile Legii nr. 489/2006, manifestăm rezervă că o astfel de neutralitate există în celebrele cazuri ale icoanelor din clasele școlare.⁴⁰ Chiar dacă practica CEDO ne dovedește că, din perspectiva Convenției, marja de apreciere a statului este una foarte largă, considerăm că statul român poate încă realiza mai multe pentru a implementa propriile standarde impuse la nivel legislativ. Pentru factorii de decizie politică, va reprezenta o provocare găsirea unui just echilibru între respectarea dreptul comunităților voluntar formate în jurul convingerilor religioase comune de a-și educa proprii copii în aceste convingeri și adoptarea măsurilor necesare ca acei copii să

---

³⁹ Opțiune criticată de către José De Sousa E Brito, *General aspects of religion and education in the secular state*, în vol. editat de Gerhard Robbers, *Religion in Public Education*, European Consortium for Church and State Research, Proceedings of the Conference Trier, 11 – 14 November 2010, p. 16.

⁴⁰ A se vedea cazul profesorului Emil Moise, prezentat în lucrare.

evolueze în cetățeni capabili să funcționeze prin cooperare și comunicare cu concetățenii educați în alte convingeri.⁴¹

14. DREPTUL LA EDUCAȚIE ÎN CADRUL ÎNVĂȚĂMÂNTULUI SUPERIOR. Învățământul superior reprezintă un nivel aparte al educației, care beneficiază de o atenție sporită prin prisma evoluției sale istorice distincte de cea a învățământului primar și secundar. Astfel, fără a fi recunoscute în mod expres în cadrul protecției dreptului la educație ca urmare a adoptării primelor instrumente juridice internaționale, principiile autonomiei universitare și libertății academice au reprezentat o preocupare mare a academicienilor în ultima jumătate de secol. Din aceste inițiative, pe cale interpretativă, precum și ca urmare a opțiunii multor state de a ridica principiile afirmate la rang de drept fundamental constituțional, s-a conturat o protecție juridică specifică drepturilor omului în domeniul învățământului superior.

Ca urmare a realității constante potrivit căreia comunitatea academică (profesori universitari, cercetători, studenți) a reprezentat în mod constant ținta represiunii statelor⁴², în mod deosebit în regimurile totalitare, membrii comunității academice au militat pentru sporirea protecției drepturilor acestora prin mijloace de protecție specifice drepturilor omului. În acest sens, au fost dezvoltate conceptele de autonomie universitară și libertate academică.

Libertatea academică și autonomia universitară garantează prezervarea climatul necesar căutării adevărului și îmbogățirii cunoașterii.⁴³ Principiile autonomiei universitare și libertății academice reprezintă valori fundamentale ale sistemului nostru de învățământ superior, fiind primele două principii consacrate în articolul 118 din Legea nr. 1/2011 a educației naționale.

---

⁴¹ Charles L. Glenn, *Educational Freedom in the Context of Religion*, în vol. Charles L. Glenn, Jan De Groof (eds.), *Balancing Freedom, Autonomy, and Accountability in Education. Volume 1*, Wolf Legal Publishers, Nijmegen 2012, p. 80.

⁴² Manfred Nowak, *The right to education*, în *Economic, Social and Cultural Rights. A Textbook. Second Revised Edition*, Editată de Asbjorn Eide, Catarina Krause și Allan Rosas, Martinus Nijhoff Publishers, Dordrecht 2001, p. 267.

⁴³ CEPES, *Academic Freedom and University Autonomy. Proceedings of the International Conference 5-7 May 1992, Sinaia, Romania*, București, 1992, p. 35.

Autonomia universitară, în prezent, reprezintă acel principiu care conferă un grad de independență de care universitățile trebuie să se bucure, pentru a îndeplini cel mai bine rolul de furnizor al educației superioare, de cercetare, precum și alte servicii față de societate. Trebuie să se accepte în mod conștient că aparenta simplitate a conceptului include sisteme foarte variate, existente în trecut și care mai există și astăzi. Această variație considerabilă explică diferențele esențiale existente între un sistem și altul, de exemplu între modelul britanic de universități și modelul francez. Pentru aceste motive, putem afirma fără tăgadă că există încă un impediment major în conturarea unui concept exhaustiv, universal valabil.

Gradul de autonomie prezentă în diferite sisteme trebuie să includă, prin urmare, ceea ce este util și necesar ca instituția să își îndeplinească cel mai bine misiunile. Acest grad depinde încă, și a depins în mai mare măsură în trecut, de tradițiile naționale și de relațiile de încredere sau de conflict ale universităților cu guvernele și societatea.⁴⁴

Libertate academică pare un concept simplu, și, în esență, este, dar este, de asemenea, dificil de definit. Din timpuri medievale, libertatea academică a însemnat libertatea profesorului de a predă fără control extern în zona sa de expertiză, și a implicat libertatea studentului de a învăța. Conceptul a fost definit în continuare odată cu apariția conceptului humboldtian al universității orientate către cercetare, la începutul secolului XIX în Germania. Conceptul humboldtian consacra ideile de *Lehrfreiheit* și *Lernfreiheit* - Libertatea de a predă și de a învăța.⁴⁵

Multe aspecte care în doctrina internațională sunt incluse în noțiunea de libertate academică nu sunt doar individuale prin natura lor, având o dimensiune colectivă sau instituțională, ceea ce în România s-a desprins în noțiunea distinctă de „autonomie universitară”. Aceasta implică faptul că departamentele, facultățile și universitățile ca întreg au dreptul de a păstra și de a promova principiile libertății academice, în conduita lor internă și externă. Autonomia instituțională este o condiție

---

⁴⁴ Justin Thorens, *Liberties, Freedom and Autonomy: A Few Reflections on Academia's Estate*, Higher Education Policy vol. 19, nr. 1, 2006, p. 105.

⁴⁵ Philip G. Altbach, *Academic freedom: International realities and challenges*, Higher Education vol. 41, 2001, p. 206.

sine qua non pentru drepturile individuale ale cadrelor universitare de a preda, de cercetare, de publicare și de a participa la dezbaterile publice. Atunci când această dimensiune instituțională a libertății academice intră în conflict cu dimensiunea individuală (libertatea academică *stricto sensu*), un echilibru între cele două dimensiuni va trebui să fie stabilit, cu o considerație specială care trebuie să se acorde libertății individuale.

15. LIBERTATEA EDUCAȚIEI – OBLIGAȚII NEGATIVE ALE STATULUI. Libertatea educației, pe lângă aspectele enunțate mai sus, implică și alte prerogative mult mai generale, care însă sunt vii disputate, într-o lume în care rolul statului în viața persoanelor este din ce în ce mai activ. Pe lângă obligațiile sale pozitive, statul nu trebuie să desconsidere obligațiile negative și să pătrundă până în cel mai mic amănunt în dreptul persoanelor la opțiune în materie educațională. În acest context, un nou curent la nivel mondial îl reprezintă educația la domiciliu, recunoscută sau tolerată în unele state, interzisă în mod expres în altele. Această nouă provocare își face treptat locul în realitatea socială românească, în raport de cadrul normativ actual, suficient de imprecis încât să genereze o interesantă dezbateră juridică.

Libertatea educației semnifică nu doar libertatea destinatarilor educației, ci și o libertate a furnizorilor serviciilor educaționale. Avem, astfel:

- a) pe de o parte:
  - i. dreptul recunoscut oricărei persoane de a alege instituția de învățământ pe care să o urmeze;
  - ii. dreptul a fi educat în conformitate cu propriile convingeri religioase, filozofice și morale;
  - iii. dreptul de a învăța limba maternă și de a fi instruit în această limbă;
- b) precum și, pe de altă parte:
  - i. dreptul de a înființa instituții de învățământ, altele decât cele de stat;

- ii. libertatea academică, *lato sensu*, a profesorilor și a instituțiilor de învățământ, în mod special cele din categoria învățământului superior.

În concluzie, nu pare a fi o contradicție afirmația conform căreia creșterea delegării de competențe către nivelul instituțional este însoțită de o creștere a puterii și numărului de norme emise de autoritatea centrală. Statele ar trebui să ghideze sectorul educațional prin intermediul unui cadru de reguli generale, politici de obiective, mecanisme de finanțare și stimulente pentru o educație de calitate, norme care să asigure egalitatea de șanse și standarde comune. În schimbul eliberării de supra-reglementare și de micromanagement, școlile ar trebui să accepte responsabilitatea instituțională deplină față de societate în ansamblu pentru rezultatele lor.⁴⁶

16. PROPUNERE DE MODIFICARE A DISPOZIȚIILOR CONSTITUȚIONALE PRIVIND DREPTUL LA EDUCAȚIE. În final, în contextul discuțiilor referitoare la modificarea cadrului constituțional, lucrarea de față contribuie cu o propunere *de lege ferenda*. Astfel, având ca fundament rezultatele cercetării relevate în cuprinsul lucrării, în contextul inițiativelor publice de revizuire a Constituției, propunem o restructurare a textului constituțional al art. 32 – dreptul la instruire –, astfel încât acesta, în viziunea noastră, să realizeze într-o mai bună măsură protecția dreptului la educație, așa cum noi îl afirmăm.

În primul rând, așa cum am afirmat încă din partea introductivă a lucrării, optăm pentru folosirea terminologiei „drept la educație” în detrimentul celei folosite de constituentul român „drept la învățătură”.

Considerăm necesară introducerea unei norme generale de garanție a dreptului la educație (*Statul recunoaște și garantează oricărei persoane dreptul la educație*), având în vedere că actuala formulă a art. 32 prevede doar formele prin care statul asigură exercitarea dreptului la învățătură, ca formă instituționalizată a educației. O astfel de normă restrânge domeniul de aplicare al dreptului la educație.

---

⁴⁶ Jan de Groof, *Legal Framework for Freedom of Education*, în Charles L. Glenn, Jan De Groof (eds.), *Balancing Freedom, Autonomy, and Accountability in Education. Volume 1*, Wolf Legal Publishers, Nijmegen 2012, p. 28 – 29.

Libertatea educației este garantată, în măsura în care exercițiul acestui drept nu aduce atingere ordinii publice sau bunelor moravuri. Introducerea principiului libertății educației reprezintă o necesitate în dezideratul reluării tradițiilor democratice ale poporului român. Astfel, prima Constituție a Principatelor Române din 30 iunie 1866 prevedea la art. 5, primul articol din secțiunea dedicată „drepturilor românilor”, că „Românii se bucură de libertatea conștiinței, de libertatea învățământului, de libertatea presei, de libertatea întrunirilor.” Mai mult, art. 23 dedicat dreptului la învățătură prevedea: „Învățământul este liber. Libertatea învățământului este garantată întru cât exercițiul ei nu ar atinge bunele moravuri sau ordinea publică.” Aceste dispoziții, cu mici modificări ce țin mai mult de ordin lingvistic, au fost preluate atât de Constituția României din 1923, în articolul 24, cât și de către Constituția regelui Carol al II-lea din anul 1938, în articolul 21. Paradoxal, o dispoziție expresă care să garanteze libertatea învățământului, așa cum era aceasta prevăzută la nivel constituțional în perioada 1866 – 1948, nu avea să mai fie introdusă nici măcar prin Constituția din anul 1991, modificată și completată în anul 2003. Considerăm că libertatea educației este unul dintre principiile care se încadrează în sintagma „tradițiile democratice ale poporului român”, inclusă în art. 1 alin. (3) al Constituției, fiind astfel necesară reafirmarea sa în mod expres.

Având în vedere că statul român se clădește pe principiile democrației liberale și a pluralismului, este necesară impunerea unei neutralități ideologice care să reprezinte un principiu fundamental în formarea mesajului educațional, în acest sens propunând o dispoziție distinctă în cuprinsul art. 32. În ceea ce privește strict învățământul religios, o normă care să prevadă caracterul său opțional este o consecință firească a evoluției principiilor constituționale recente, recunoscut inclusiv de către Curtea Constituțională și impusă în același timp de normele Convenției Europene a Drepturilor Omului.

Nu în ultimul rând, pe lângă alte modificări menite să pună în acord dispozițiile constituționale cu dezvoltările recente ale dreptului internațional, considerăm important a fi dublată recunoașterea principiului autonomiei universitare la acest nivel de reglementare cu cel al libertății academice.

17. CONCLUZII. Necesitatea explicitării conținutului dreptului la educație a fost subliniată și întărită de soarta incertă pe care acest drept pare să o aibă la nivel mondial. Promotorii globalizării se opun ca educația să fie furnizată de către state, considerând că și acest domeniu ar trebui să fie supus regulilor pieței libere a serviciilor, perspectivă incompatibilă cu finanțarea din fonduri publice. În contrast, susținătorii educației ca drept al omului argumentează pentru menținerea naturii obligațiilor impuse statelor prin instrumentele juridice de drept internațional, în conformitate cu care în cea mai mare parte finanțarea serviciilor educaționale cade în sarcina acestora. Tocmai din cauza locului ocupat de dreptul la educație în principalele izvoare juridice internaționale, adoptate în urmă cu jumătate de secol, realizarea deplină a acestui drept a fost întârziată de termeni precum „*ar trebui*” mai degrabă decât „*este*”, specifici unei realizări progresive.⁴⁷ În acest context, multitudinea izvoarelor juridice internaționale trebuie interpretate într-o manieră care să permită o reală punere în aplicare a standardelor declarate, chiar dacă în multe cazuri, la nivel inter-guvernamental, acestea sunt adoptate fără a fi urmate de o preocupare intensă pentru respectarea acestor deziderate.

Ca orice drept fundamental, și dreptul al educației trebuie promovat prin implicarea tuturor actorilor societății. În acest sens, este de apreciat preocuparea existentă în cadrul contenciosului constituțional al drepturilor, cum este cazul Curții Constituționale, de a utiliza în analizele sale de constituționalitate a legislației naționale instrumentele juridice internaționale semnate și ratificate de către stat, chiar dacă în cazul multora dintre acestea nu există o reală „*forță obligatorie*” care să le însoțească. Numai astfel realizarea dreptului la educație poate să devină o realitate, nu doar un ideal afirmat și necontestat la nivel declarativ.

---

⁴⁷ Katarina Tomasevski, *Has the Right to Education a Future Within the United Nations? A Behind-the-Scenes Account by the Special Rapporteur on the Right to Education 1998-2004*, Human Rights Law Review, Vol. 5/2005, p. 207.

***

Această lucrare a fost finanțată din contractul POSDRU/CPP107/DMI1.5/S/78421, proiect strategic ID 78421 (2010), cofinanțat din Fondul Social European – Investește în oameni, prin Programul Operațional Sectorial Dezvoltarea Resurselor Umane 2007 – 2013.